

ТАРЖИМА ФАОЛИЯТИНИНГ ИЛК ТАРИХИЙ БОСҚИЧЛАРИ ХУСУСИДА

Пулатова Сайёра Юлдашовна

Терм.ДУ

Таржима тарихи борасида изланувчи, Москва давлат университети олимаси О.И.Костикова ўзининг “Таржима тарихи: предмети, методология, таржиманинг фанда тутган ўрни” номли мақоласида тилшунос олим П.И.Копаневнинг таржима тарихини инсоният цивилизациясининг айрим босқичлари билан боғлаганлигини айтиб ўтади. Жумладан:

- 1) биринчи антик давр (қулдорлик ва феодализм);
- 2) иккинчи ёки ўрта давр (капиталнинг дастлабки жамғарилишидан 18-асрнинг илмий-техник инқилобига қадар);
- 3) учинчи, ёки янги давр (18-аср охири - 19-аср охири);
- 4) тўртинчи, ёки охириги давр (19-аср охири 20 аср); [1]

Бинобарин, О. Костикова ушбу мақолада ўзининг хулосасини бериб таржима тарихи даврини қуйидагича, яъни: биринчи гипотетик (фаразий) саводхонлик даври, бу ҳақда ҳеч қандай ҳужжатли далиллар йўқ ва унинг давомийлиги бир неча ўн минглаб йиллар жуда ноаниқ тарзда давом этиб, иккинчи – давр эса лой лавҳалардаги биринчи ёзма икки тилли ҳужжатлардан босмохона ихтиросигача – унинг давомийлиги бир неча минг йил билан чекланган ва бу давр таржима ва таржимонликнинг ажралиши ва иккинчисининг алоҳида мустақил фаолиятга бўлиниши билан тавсифланади. [1]

Юқоридаги маълумотларга асосланган ҳолда, таржима тарихининг келиб чиқишига тўхталиб ўтиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Шундай қилиб, таржима-инсон фаолиятининг энг қадимги машғулотларидан биридир. Шу аснода қадимги Рим таржима тарихига мурожаат қилсак, бевосита Цицероннинг “Шеърят илми” рисоласида Афлотун ва Демосфен, Гораций асарларини таржима қилишда *interpretes* сўзи “таржимон” ва “изоҳловчи” маъноларида кенг фойдаланилган. [2] Худди шу атамаларни муқаддас китоб Инжил таржимони авлиё Иерониум Стридонский (эрамиздан олдинг 1V –асрда) ҳам ишлатганлиги ҳақида маълумотлар мавжуд. [8] Ушбу таржима унинг асосий ишларидан бўлиб, лотин тилига яҳудий матнidan таржима қилинганлиги, бироқ унда қадимги юнон матнларининг ишлатилиши кузатилганлиги ҳамда лотин таҳрири орқали амалга оширилганлиги ҳақида баён этилади. [8] Иероним таржимага асл маъно берилиши керак деган фикрни илгари сурган ва у ўз фикрида: “мен сўзни сўз билан эмас, балки фикрни фикр билан етқазаман” деган ғояни илгари суради.

Эрамиздан олдинги 3-асрда қадимги шумер¹¹ халқлари миххатли¹² (клинопись) ёзувлари матнлари орасида таржимонга ёрдам берувчи икки тилли луғатлардан фойдаланганлиги тўғрисида айтиб ўтилган.

Қадимги Бобил подшолиги ва Оссурия давлатларида ҳам тахминан эрамиздан олдинги 609- йилда ҳукмдорларнинг буйруқларини, босиб олинган халқлар эътиборига етқазилганда иштирок этган таржимонлар гуруҳи фаолият юритган. Манбаларга таянган ҳолда айтиш жоизки, таржимонларсиз кўп тилли яшайдиган кўплаб мамлакатларни босиб олиш натижасида пайдо бўлган қадимги империяларнинг мавжудлигини тасаввур қилиш мушкул эди.

Қадимги дунё тарихидан аёнки, таржима илк бора ёзувсиз фақат оғзаки тарзда ривожланган. Таржимон эса, тилларнинг бир-биридан фарқланиши туфайли ва одамларнинг ўзаро хабарларини тушуниш эҳтиёжларини қондириш учун пайдо бўлганлиги ҳақидаги тахминлар тилшуносларга равшандир. Таржимани эса ўтмишда асосан аёллар амалга оширган деган тахминлар қанчалик ҳақиқат эканлиги мавҳум. Чунки деганда, шу тариқа бу ерда бир қабила бошқа бир қабила аёлларини ўғирлаб кетиб уларга уйланиш аънанаси асрлар оша давом этган.[7] Демак, айтиш мумкинки қабилалар аёллардан таржимон сифатида фойдаланган.

Ўша даврда таржимонларга нисбатан бир томондан хизмат кўрсатувчи ходим каби қаралган бўлса, иккинчи томондан ўзга жоҳил(варвар) қабилалар тилини билгувчи киши сифатида эътиборсиз мунособат билдирилган. [7] Учинчи томондан таржимонлар профессионал гуруҳлардан ташкил топган ва ўзларининг иерархиясига эга бўлган. Улар асосан ибодатхона ва фараон девонхоналарида иш юритишган. Шу ўринда эрамиздан олдинги 14 –асрда биринчи таржимон ҳақида сўз юритадиган бўлсак, тарихда Тинислик¹³ олий руҳоний Анхурмес номи машҳур бўлган. Умуман, биринчи ҳужжатли далиллар эрамиздан олдинги 15-асрга тааллуқли бўлиб дипломатик ёзишмаларнинг миххат ёзувидаги қадимги миср тилидан ақад [6] тилига таржималарини ўз ичига олади.

Бундан ташқари, таржима милоддан аввалги 15 –асрда Бобилда ҳам мавжуд бўлган бўлиб, эркин транскрипцияларни адаптация (мослашув) элементлари билан бирга сўзма-сўз ва эркин таржималар қилиш билан амалга оширилган.

Антик даврда эса, инжил ва диний рисолалар аввало юнон ва латин тилларига, кейинчалик эса бошқа Европа тилларига мутаржимлар томонидан таржима қилинган.

¹¹ Шумерлар (ўз номи: шум sag-gig-ga – “қора бошли”) - Шумер тилида сўзлашувчи жанубий Месопотамия (Ҳозирги Ироқ)нинг қадимги аҳолиси. Улар аънавий равишда цивилизациянинг пайдо бўлиши, Қадимги Месопотамиянинг биринчи шаҳарлари ва давлатлари билан боғлиқ.

¹² Маълум бўлган энг қадимги ёзув тизими, ёзув шакли асосан ёзув материали билан белгиланади-лойдан ясалган лавҳа, лой хали юмшоқ бўлганда, ёзув учун ёғоч тайёқ ёки учли қамиш билан сиқиб чиқарилган; шунинг учун “ханжар шаклидаги” зарбалар кўриниб турган.

¹³ <https://ru.wikipedia.org/wiki/::> Нил дарёсининг ғарбий соҳилида Юқори Мисрда жойлашган қадимги Миср шаҳри. Милоддан аввалги 4-минг йиллик охиридан ва эрамизнинг 1-минг йиллик бошларигача мавжуд бўлган.

Оғзаки тарзда фаолият олиб борган таржимонлар сирасига милоддан олдинги 155-йилда яшаб ўтган сенатор Гай Ациллийнинг Сенатда Юнон элчилари билан олиб борган музокораларидаги таржималари алоҳида тахсинга сазовор бўлган. [7]

Антик давр таржима муаммолари манбаларида биринчи ёзма таржимон деб – Луций Ливий Андроник (милоддан олдинги 275-200) ҳисобланиб, Гомернинг “Одиссея” асарини ва шу билан бирга наср ва шеърятни ҳам таржима қилганлиги билан ҳам маълум бўлган. Бу даврда адабиёт, диний матнларни таржима қилиш маданий алоқа сифатида ўзлаштирилиб, икки тенденция: сўзма-сўз ва эркин таржима орқали бажарилган.

Ливий Андроник “Одиссея” таржимасига эркин ёндашади. Кўп ҳолатларда қисқартирилган мисралар ва ташлаб кетилган, образлар номи латин маъбудлари номи билан алмаштирилган. Маълумотлар яна шундан далолат берадики, Андроникдан кейин таржима фаолиятида римликлар аслиятнинг бутун хусусиятини сақлаб қолиш эмас, балки асарни Рим империясининг маданий эҳтиёжига мослаштириш тамойили устун келади. [4] Албатта, ушбу ҳолатларда таржима жараёнида хатоликларга йўл қўйилганлиги манбаларда эслатилиб ўтилади.

Таржималар асосан сўзма-сўз, тахминий ва эркин таржима қилинганлиги сабаб тил нормаларининг бузилиши ва таржиманинг тушунарсиз бўлиши ҳамда таржимонларнинг малакаси етишмаслигига олиб келган.

Римлик таржима назариётчиси Цицерон (милоддан аввалги 1-аср) сўзма-сўз таржимани “энг қашшоқ таржима” деб ҳисоблаб таржимага шакл эмас балки мазмун беришга чақирган. Бу фикр нақадар тўғри эканлигига шубҳа йўқ дея олишимиз мумкин.

Шундай қилиб таржима фаолиятининг илк босқичларида мутаржимлар турли муаммоларни бошидан кечирган ва бу албатта оғзаки ва ёзма таржимада ўз ифодасини топган. Кейинчалик ушбу муаммолар юзасидан назарий фикрлар доираси кенгайиб ўз ечимини топган ва янада баҳс-мунозараларга сабаб бўлган.

Фойдаланилган адабиётлар:

1. Костикова О.И. История перевода: предмет, методология, место в науке о переводе. // Вестник Московского университета. Сер. 22. Теория перевода. 2011. №2, 14-б.

2. Pulatova, Sayyora Yuldashovna. "The activeness of syntactic transformations in the process of translation of a literary work from English into Uzbek (on the example of James Joyce's novel "Ulysses")." // Теория и практика современной науки. 2022. С.155-157

3. Pulatova Sayyora Yuldashovna (2022). Syntactic Transformations in the Process of Translation of a Literary Work from English into Uzbek. // Miasto Przyszłości, (2022). 24, 386-388.

4.Қосимов А.,Ҳамроқулов А.,Хўжаев С., -Қиёсий адабиётшуносликка кириш.Андижон 2018, 59-бет.

5.<http://www.transneed.com>.

6.<https://ru.wikipedia.org/wiki/>: Akkad lišānum akkadītum,транслит.

7.<https://studfile.net/preview/1666679/> История перевода и переводческой мысли Feb 9, 2015

8. <https://ru.wikipedia.org/wiki/> Иероим Стиридонский.